

IRINA CHACHULSKA

INSTYTUT SZTUKI, POLSKA AKADEMIA NAUK

ORCID 0000-0002-5160-3130

SŁAWOMIR SZYLLER

WARSZAWA

ORCID 0000-0002-1556-6395

O TRZECH ZABYTKACH MUZYCZNO-LITURGICZNYCH Z KOLEKCJI BAWOROWSKICH RAZ JESZCZE

ABSTRAKT Artykuł przedstawia nowe ustalenia dotyczące trzech zabytków muzyczno-liturgicznych z kolekcji Baworowskich (PL-Wn 12496 IV, PL-Wn 12497 IV, PL-Wn 12498 IV), które zgodnie z dotychczasowymi wynikami badań miały pierwotnie stanowić jedną całość (graduał trzebnicki). Źródłem do dalszych rozpoznań stały się dwa dziewiętnastowieczne katalogi aukcyjne – antykwariatów T.O. Weigla oraz L.F. Maskego anonujących odpowiednio sprzedaż zbiorów J.W. Oelsnera i J.Th. Mosewiusa – w których zidentyfikowano opisy odnoszące się do tegoż zabytku/zabytków. Ujawnienie wspomnianych katalogów rzuciło światło na kwestię proveniencji, jak i pierwotnego kształtu graduału.

SŁOWA KLUCZOWE cystersi, graduał, skryptorium lubiąskie, cysterki trzebnickie, *O felix Hedwigis*, *Consurge iubilans*, kolekcja Baworowskich

ABSTRAKT *More on Three Liturgical Music Sources from the Baworowski Collection.* This article presents new findings concerning three liturgical music sources from the Baworowski collection (PL-Wn 12496 IV, PL-Wn 12497 IV, PL-Wn 12498 IV), which according to previous research were part of a single whole (the Trzebnica Gradual). Further information has been found in two nineteenth-century auction catalogues from the antiquarian bookshops of T.O. Weigel and L.F. Maske, which announce the sale of collections belonging to J.W. Oelsner and J.T. Mosewius, respectively. The catalogues contain entries that have been identified as referring to the above-listed music source(s). The discovery of these catalogues sheds light on the provenance and original form of the Gradual.

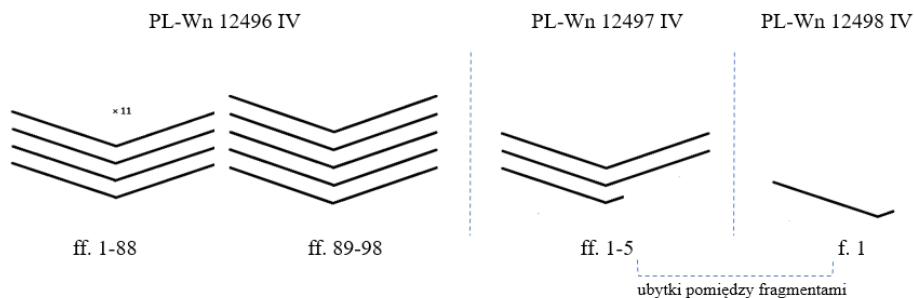
KEYWORDS Cistercians, gradual, Lubiąż (Leubus) scriptorium, Cistercian nuns of Trzebnica (Trebnitz), *O felix Hedwigis*, *Consurge iubilans*, Baworowski collection

Kilka lat temu na łamach kwartalnika *Muzyka* ukazała się publikacja poświęcona trzem zabytkom muzyczno-liturgicznym z kolekcji Baworowskich, przechowywanym obecnie w Bibliotece Narodowej¹. Okazało się, że trzy różnorodne pod względem paleograficznym zabytki rękopiśmienne – trzynastowieczny graduał (PL-Wn 12496 IV²) i dwa fragmenty zawierające śpiewy liturgii mszalnej spisane na przestrzeni XIV–XVI w. (PL-Wn 12497 IV³ i PL-Wn 12498 IV⁴) – tworzyły niegdyś jedną całość⁵. Choć nie udało się jednoznacznie stwierdzić, kto i kiedy dokonał rozczłonkowania księgi, wszystko zdawało się wskazywać na Johanna Theodora Mosewiusa⁶, który był właścicielem zabytków przed Wiktorem Baworowskim⁷. Pewne jest natomiast, że w Bibliotece Baworowskich były one przechowywane już jako trzy jednostki kodykologiczne, występując jako trzy odrębne pozycje w przedwojennym rękopiśmiennym inwentarzu (sprzed 1930 r.) biblioteki Wiktora Baworowskiego⁸. Poza tym niewyjaśniona pozostała luka proveniencyjna pomiędzy klasztorem trzebnickim a Mosewiusem, który zapewne nie mógł być pierwszym właścicielem księgi

- 1 Irina Chachulska, „O trzech zabytkach muzyczno-liturgicznych z kolekcji Baworowskich przechowywanych w Bibliotece Narodowej”, *Muzyka* 66 (2021) nr 1, s. 49–80.
- 2 Zdigitalizowany rękopis jest dostępny na portalu Polona.pl: <https://polona.pl/item/2233461/0/>, dostęp 3 VI 2024.
- 3 Zdigitalizowany rękopis jest dostępny na portalu Polona.pl: <https://polona.pl/item/97517643/0/>, dostęp 3 VI 2024.
- 4 Zdigitalizowany rękopis jest dostępny na portalu Polona.pl: <https://polona.pl/item/102793902/0/>, dostęp 3 VI 2024.
- 5 Rękopisy jako trzy odrębne jednostki kodykologiczne zostały ujęte w opublikowanym inwentarzu Biblioteki Narodowej, zob.: *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, opr. Jerzy Kaliszuk, Sławomir Szyller, Warszawa 2012, s. 169.
- 6 Johann Theodor Mosewius (1788–1858) – założyciel wrocławskiej Singakademii (1825), a także Verein für Kirchenmusik (1819); od 1827 r. zatrudniony jako wykładowca historii muzyki XVI–XVIII w., od roku 1831 pełnił funkcję uniwersyteckiego dyrektora muzycznego. Idąc śladem berlińskich dokonań Felixa Mendelssohna, uczynił dziewiętnastowieczny Wrocław jednym z centrów kulturowania twórczości Jana Sebastiana Bacha, zob.: I. Chachulska, „O trzech zabytkach”, s. 69; zob. też Portal Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego, <http://mbd.muzeum.uni.wroc.pl/dzieje-uniwersytetu/profesorowie-przed-1945-ri/johann-theodor-mosevius>, dostęp 3 VI 2024; więcej o działalności Mosewiusa zob.: Joanna Subel, „Znaczenie artystycznej i naukowej działalności Johanna Theodora Mosewiusa w życiu kulturalnym Wrocławia”, w: *Księga pamiątkowa jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu*, red. Jan Harasimowicz, t. 4, *Uniwersytet Wrocławski w kulturze europejskiej XIX i XX wieku: materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Wrocław 4–7 października 2011 r.*, Wrocław 2015, s. 561–574; Robert Eitner, „Mosewius, Ernst Theodor”, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 22, Leipzig 1885, s. 390–392.
- 7 Wiktor hr. Baworowski (1826–94) – galicyjski bibliofil i założyciel biblioteki we Lwowie. O Wiktorze Baworowskim i jego zbiorach zob.: Józef Szocki, „Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki”, w: *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. Henryk W. Żaliński, Kazimierz Karolczak, t. 2, Kraków 1998, s. 447–455; Markus Eberharter, „Wiktor hr. Baworowski: bibliofil i tłumacz”, *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu* 12 (2017), s. 101–115; „Baworowski hr. Wiktor”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 368–370.
- 8 Za udostępnione zdjęcie strony przedwojennego inwentarza rękopisów z Biblioteki Baworowskich zawierającej opisy badanych źródeł kierujemy serdeczne podziękowania do prof. Jerzego Kaliszuka.

po cysterkach, tj. bezpośrednio po sekularyzacji opactwa w Trzebnicy. Biorąc pod uwagę dzieje księgozbioru trzebnickiego⁹ oraz szczególną pozycję Mosewiusa na Uniwersytecie Wrocławskim, przypuszczano, że rękopis, wraz z innymi księgami trzebnickimi, został włączony do zbiorów wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej, skąd następnie miałby trafić do rąk wrocławskiego muzyka.

Dotychczasowe badania nad trzema zabytkami ujawniły ich pierwotną integralność, jednak nie umożliwiły dokładnego odtworzenia pierwotnej struktury księgi, której obecny kształt przedstawia się następująco (podzielona na trzy części składa się łącznie ze 104 pergaminowych kart, nie licząc dwóch dziewiętnastowiecznych papierowych kart ochronnych na początku i na końcu rękopisu)¹⁰:

Co udało się stwierdzić na pewno, to brak przynajmniej trzech kart pomiędzy fragmentem PL-Wn 12497 IV a PL-Wn 12498 IV, o czym świadczy nowożytna foliacja rzymska – najprawdopodobniej wprowadzona jeszcze w trakcie użytkowania księgi – która pojawia się na zewnętrznych marginesach od f. 86, kontynuując oryginalną foliację rzymską zakończoną na karcie poprzedniej (f. 85). Nowożytna foliacja pomija cyfrę dziesiątek i rozpoczyna się od VI (tj. f. 86=VI); co istotne, jest obecna

9 Księgozbiory i archiwa opactwa trzebnickiego, podobnie jak i innych klasztorów śląskich, wskutek edyktu sekularyzacyjnego z 1810 r. trafiły do wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej. O dziejach biblioteki trzebnickiej zob.: Helena Szwejkowska, *Biblioteka klasztoru cysterki w Trzebnicy*, Wrocław 1955.

10 11 kwaternionów + 1 kwinternion + 1 ternion bez ostatniej karty (tylko piętka) + bifolium bez karty (tylko piętka). Podejrzenia Iriny Chachulskiej, że fragmenty PL-Wn 12497 IV oraz PL-Wn 12498 IV należały do jednej składki, tworząc wraz z brakującymi kartami kwinternion, okazały się nietrafne. Swoje przypuszczenia – ze względu na brak dostępu do źródeł w poprzednich latach – autorka oparła wyłącznie na opisach katalogowych oraz analizie źródeł na podstawie samych kopii cyfrowych, zob.: Irina Chachulka, „Własne życie fragmentu trzebnickiego”, w: *Codices et fragmenta. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny w aspekcie historycznego trwania*, red. Monika Jakubek-Raczkowska, Marta Czyżak, Toruń 2024, s. 136 (= Studia nad Skryptorium i Spuścizną Rękopiśmienną Średniowiecza 4).

we wszystkich trzech składowych zabytku: w PL-Wn 12496 IV zaczyna się od VI (tj. f. 86) i kończy się na XVIII (tj. f. 98), w PL-Wn 12497 IV obejmuje karty XIX–XXIII (f. 99–103), zaś w przypadku PL-Wn 12498 IV karta opatrzona jest liczbą XXVII (powinno być 107). Jeśli jedną z brakujących kart jest ostatnia karta ternionu (tj. f. XXIV w PL-Wn 12497 IV), po której została jedynie pergaminowa „pięćka”, oznaczałoby to, iż pomiędzy fragmentami musiało znajdować się jeszcze jedno bifo-lium (f. XXV–XXVI). W którym momencie zagubiły się karty, nie wiadomo; roz-członkowanie księgi nie wydaje się tu bez znaczenia.

Nowych informacji w kwestii proveniencji, jak też pierwotnego kształtu księgi, dostarcza niedawna identyfikacja zabytku w dwóch dziewiętnastowiecznych katalo-gach aukcyjnych. Co ciekawe, katalogi, odnoszące się do wyprzedaży dwóch różnych księgozbiorów, ukazały się w tym samym 1859 roku.

Pierwszy z nich to dwutomowy katalog antykwariatu T.O. Weigla w Lipsku anon-sujący dwie aukcje – 7 II i 21 III 1859 r.¹¹ – na których miała być sprzedana biblioteka J.W. Oelsnera¹². Jak wynika z opisu pozycji siódmej drugiego tomu katalogu, najwy-różniej mowa tu o cysterskim graduale siostrz trzebnickich, co istotne, jeszcze sprzed podzielenia go na trzy części (il. 1).

11 *Verzeichniss der hinterlassenen Bibliothek des Königl. Preussischen geheimen Kommerzienrathes Joh. Wilh. Oelsner auf Trebnitz, Ritter des rothen Adlerordens etc. welche am 7. Februar 1859 im T.O. Weigel'schen Auctions-Lokale zu Leipzig durch den verpflichteten Proclamator Herrn F. Förster gegen baare Zahlung versteigert werden soll*, cz. 1, Leipzig 1859; *Verzeichniss der hinterlassenen Bibliothek und Kupferstich-Sammlung des Königl. Preussischen geheimen Kommerzienrathes Joh. Wilh. Oelsner auf Trebnitz, Ritter des rothen Adlerordens etc. welche nebst mehreren anderen Büchersammlungen am 20. März 1859 im T.O. Weigel'schen Auctions-Lokale zu Leipzig durch den verpflichteten Proclamator Herrn F. Förster gegen baare Zahlung versteigert werden soll*, cz. 2, Leipzig 1859. Na stronie tytułowej drugiego tomu podana została data „20. März”, jednak wewnątrz wklejono erratę mówiącą, że aukcja odbędzie się 21 III.

12 Johann Wilhelm Oelsner (1766–1848) – początkowo nauczyciel w Oleśnicy, a od 1794 r. we Wrocławiu, m.in. w gimnazjum św. Elżbiety. Od 1809 r. zajął się handlem i produkcją sukna i w 1818 r. założył dużą przędzalnię i fabrykę sukna w Trzebnicy, w budynkach po skasowanym w 1810 r. klasztorze cysterek. Od 1793 r. członek loży masonskiej „Friedrich zum goldenen Zepter in Oriente” we Wrocławiu, której wielkim mistrzem był w l. 1815–25, a następnie mistrzem honorowym. Posiadał bardzo dużą bibliotekę, która pod koniec jego życia liczyła ok. 18 000 woluminów. Katalogi aukcyjne zawierają tylko 67 rękopisów, 328 inkunabułów i postinkunabułów (do 1525) oraz 12 692 druki późniejsze, co stanowi jedynie 2/3 zbiorów Oelsnera, zob: Adolf Schimmelpfennig, „Oelsner, Johann Wilhelm”, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 24, Leipzig 1887, s. 341–343; Franz Wiedemann, *Johann Wilhelm Oelsner, ein Lehrer des Gymnasiums zu St. Elisabeth und Breslauer Bürger (1766–1848). Feste der zur 350jährigen Jubelfeier des Gymnasiums am 29. Januar 1912*, Breslau 1913; *Ehrenkranz für Joh. Wilh. Oelsner. Maurerische Gedichte aus dem Archive der Loge Friedrich zum goldenen Zepter in Oriente zu Breslau*, Breslau 1843.

7 Kirchliche Gesaenge. Pergamenthandschrift des 14. Jahrh., schön geschrieben, 110 Blatt (Bl. 107—110 Papier). Fol.

Durchweg mit Noten (Neumen) versehen u. mit vielen grossen Initialen u. Ornamenten in Gold u. Farben geschmückt. Anfang (Fol. 2 a): Alle luia O felix Hedwigis gaudens in celis solamen pauperum intercede pro nobis ad dominum u. s. w. (Bl. 101—104 sind Pergamentdruck, Bl. 105 ist zum grossen Theil ausgeschnitten, Bl. 107—110 neue Schrift des 18. Jahrh.)

II. I. Verzeichniss der hinterlassenen Bibliothek des Königl. Preussischen geheimen Kommerziennathes Joh. Wilh. Oelsner auf Trebnitz [...], cz. 2, Leipzig 1859, s. 1

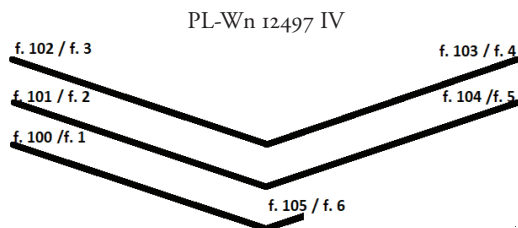
Jedną z przesłanek przemawiających za utożsamieniem graduła trzebnickiego z rękopisem opisanym w katalogu Weigla jest wskazana w opisie obecność na samym początku rękopisu wersetu allelujatyicznego *O felix Hedwigis*. Chociaż śpiew ten według powyższego opisu znajduje się na f. 2r, zaś w graduale trzebnickim (PL-Wn 12496 IV) występuje na f. 1r, zauważyć należy, iż w tym ostatnim brak jakiegokolwiek średnio-wiecznej karty ochronnej. Przypuszczać zatem można, iż policzona jako pierwsza karta rękopisu w katalogu „lipskim” mogła być po prostu kartą ochronną (oryginalnie nie-liczbowaną), którą obecnie zastąpiła papierowa karta doklejona najprawdopodobniej w XIX w. (być może w Bibliotece Baworowskich). Też o identyczności opisywanego w katalogu rękopisu z trzema zabytkami „baworowskimi” potwierdza dodatkowo zamieszczona w opisie informacja o druku na f. 101–104. Zakładając, iż pierwotnie istniała karta ochronna (f. 1 u Weigla), oraz biorąc pod uwagę fakt, iż pomiędzy głównym korpusem graduła (PL-Wn 12496 IV) a następującym po nim pięciokartkowym fragmencie PL-Wn 12497 IV brak jakichkolwiek ubytków, należy stwierdzić, iż wspomniane w opisie Weigla karty z rzekomym drukiem (f. 101–104, Weigel) powinny odpowiadać f. 2–5 fragmentu PL-Wn 12497 IV. Otóż właśnie na tych czterech kartach wspomnianego rękopisu zapis, prawdopodobnie pochodzący z XVI w., do złudzenia przypomina druk. Tym samym, paradoksalnie, błędne wskazanie na druk w opisie katalogu „lipskiego” umożliwia identyfikację źródła.

W świetle powyższych ustaleń nie bez znaczenia wydaje się również fakt, iż Oelsner – właściciel owych zbiorów sprzedawanych przez antykwarjat Weigla w Lipsku – był również właścicielem majątku sióstr trzebnickich po sekularyzacji klasztoru (1810 r.), gdzie prawdopodobnie już w 1818 r. założył dużą przędzalnię i fabrykę sukna¹³. Księga więc najpewniej nie podzieliła losu zasadniczej części księgozbioru cysterek trzebnickich, lecz raczej pozostała w Trzebnicy (być może dlatego, że była przechowywana w innym miejscu niż reszta ksiąg, np. w zakrystii), w rezultacie

13 A. Schimmelpfennig, „Oelsner”, s. 341–343.

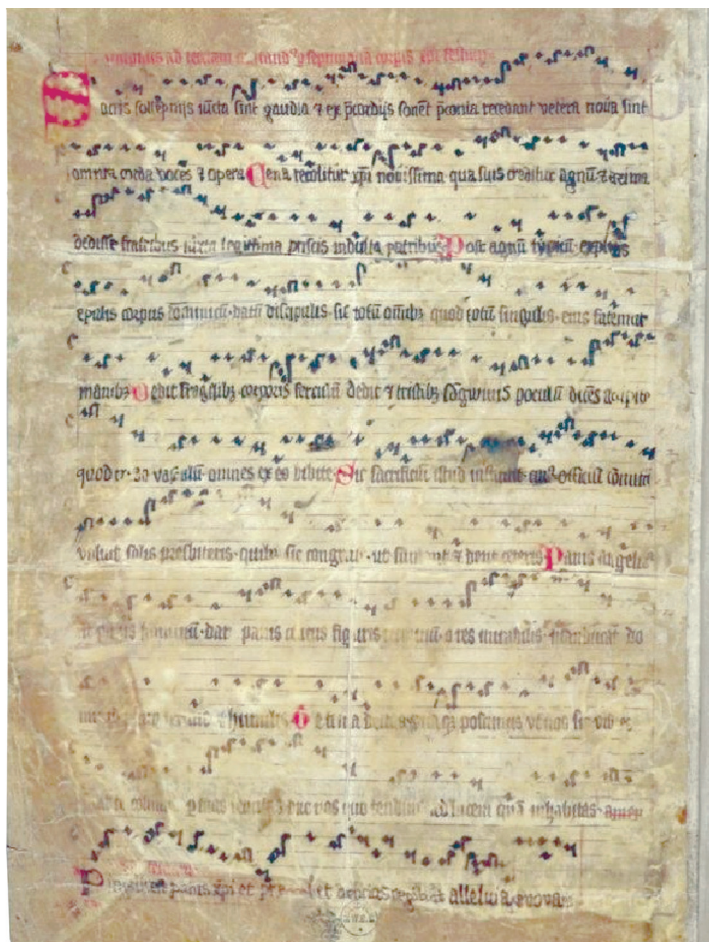
trafiając w ręce właściciela dóbr poklasztornych – Oelsnera. Pierwszym właścicielem księgi po cysterkach trzebnickich był zatem najprawdopodobniej właśnie ów J.W. Oelsner.

Rozpoznanie gradułu trzebnickiego w katalogu Weigla ma ogromne znaczenie również dla przybliżenia pierwotnego kształtu rękopisu, bowiem wpis w katalogu stanowi jedyny zachowany opis zabytku przed jego rozczłonkowaniem. Zgodnie z „lipskim” opisem rękopis przed przygotowaniem do aukcji miał się składać ze 110 kart (obecnie znamy 104 karty: 98 + 5 + 1). Jak wynika z analizy porównawczej, w stosunku do obecnego kształtu księga zawierała jeszcze jedną kartę na samym początku, natomiast wspomniane karty z rzekomym drukiem okazały się odpowiadać f. 2–5 fragmentu PL-Wn 12497 IV. Wzmiankowana natomiast w opisie karta 105, jako w większości wycięta (*Bl. 105 ist zum grossen Theil ausgeschnitten*), wydaje się tożsama z obecną „piętką” na końcu ternionu:

Na rysunku cyfra przed ukośnikiem odnosi się do foliacji według katalogu Weigla, po ukośniku – według stanu aktualnego.

W rezultacie ostatnia pergaminowa karta rękopisu (106 według katalogu Weigla) odpowiadałaby jednokartkowemu zabytkowi rękopiśmiennemu PL-Wn 12498 IV zawierającemu sekwencję ku czci św. Jadwigi *Consurge iubilans*. Na tejże karcie – na stronie verso (il. 2) – widoczne są ślady pochodzące od jej styczności z okładziną (obecne wyklejki są efektem renowacji w XIX w., najprawdopodobniej w Bibliotece Baworowskich), co oznaczałoby, że rzeczywiście właśnie ta karta pierwotnie wieńczyła rękopis, a zarazem potwierdzało tożsamość opisywanego źródła w katalogu z gradułem trzebnickim.

Il. 2. Warszawa, Biblioteka Narodowa, Rps 12498 IV, f. iv

Na samym końcu opisu „lipskiego” wymienione są jeszcze cztery karty papierowe datowane na wiek XVIII, które nie tylko nie zachowały się, lecz także nie są wzmiankowane w żadnym innym istniejącym opisie źródła (źródeł). Można by przypuszczać, że w czasie, kiedy dołączono do rękopisu karty papierowe, podrysowano również neумы i litery na ostatniej pergaminowej karcie (f. 106 u Weigla; f. iv w PL-Wn 12498 IV), które stały się nieczytelne wskutek uszkodzenia powierzchni spowodowanego przyleganiem karty do okładziny (il. 2).

Wydawałoby się, że dotarcie do opisu źródła z czasów, kiedy pozostawało ono jeszcze w jego integralnej formie, rozwiąże niejasności dotyczące pierwotnego kształtu zabytku. Jak się jednakże okazało, już księga opisywana przez Weigla nie była kompletna

– najwyraźniej już wówczas brakowało dwóch kart (bifolium?), znajdujących się tuż przed ostatnią kartą pergaminową, o istnieniu których świadczy nowożytna numeracja rzymska (brak f. XXV–XXVI)¹⁴. Poniższa tabela prezentuje zestawienie odpowiadających sobie kart rękopisu według poszczególnych katalogów (T.O. Weigla i W. Baworowskiego) oraz propozycję rekonstrukcji kształtu oryginalnego księgi (tab. 1)¹⁵.

Tab. 1. (w kolumnie „rekonstrukcja” karty zaginione ujęto w nawiasach kwadratowych)

sygnatury BN / zaginione	katalog T.O. Weigla	inwentarz Biblioteki Baworowskich (= stan obecny)	oryginalna foliacja rzymska + jej nowożytna kontynuacja od f. 86 (f. 86=VI itd.)	rekonstrukcja
zaginiona	f. 1	karta ochronna (XIX w.)	—	[wyklejka przednia + nieliczbowana pergaminowa karta ochronna]
12496 IV	f. 2–99	f. 1–98	I–LXXXV (oryg.) VI–XVIII (nowoż. od f. 86)	f. 1–98

14 Według wykazu źródeł Biblioteki Baworowskich sporządzonego przez W. Kętrzyńskiego – w którym znalazły się graduał i tylko jeden fragment (ze względu na wskazanie sekwencji uznany za ten odpowiadający PL-Wn 12498 IV) – fragment z sekwencją miał zawierać pięć kart, a nie jedną. Gdyby dwie z nich miały odpowiadać zaginionym f. XXV–XXVI, nadal brakowałoby dwóch kart, które zgodnie z nowożytną foliacją rzymską powinny by były znajdować się na samym końcu rękopisu, co jest niemożliwe ze względu na ślady przylegania do okładziny właśnie karty z sekwencją. Błędy w opisach Kętrzyńskiego nie powinny dziwić, bowiem, jak zaznaczył sam historyk, opisy nie miały charakteru katalogowego, lecz jedynie notatek (np. dla graduału nie podaje konkretnej liczby kart, tylko pisze, że jest ich kilkadziesiąt). Jak się wydaje, Kętrzyński mógł potraktować łącznie oba fragmenty (myląc się o jedną stronę) – PL-Wn 12497 IV i PL-Wn 12498 IV – z zawartości wskazując jedynie na sekwencję, która miała szczególne znaczenie pod względem treści, zob.: Wojciech Kętrzyński, „Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie”, *Teka Konserwatorska. Rocznik Koła C.K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej* 1 (1892), s. 48; I. Chachulska, „O trzech zabytkach”, s. 51.

15 We wszystkich trzech częściach rękopisu (PL-Wn 12496 IV, PL-Wn 12497 IV, PL-Wn 12498 IV) widoczne są trzy foliacje: 1) oryginalna rzymska foliacja wpisana czerwonym atramentem na zewnętrznym marginesie (stronie recto), która kończy się na f. 85 i od f. 86 jest kontynuowana ręką nowożytną, ale wciąż rzymskimi cyframi, z tym że skryba pominął dziesiątki i zamiast kontynuować od 86 (LXXXVI), rozpoczął od „VI”; 2) foliacja wprowadzona ołówkiem pośrodku górnego marginesu najprawdopodobniej pochodzi z Biblioteki Baworowskich (PL-Wn 12496 IV: f. 1–98; PL-Wn 12497 IV: f. 1–5; PL-Wn 12498 IV: f. 1); 3) w dużej mierze wytarta foliacja w prawym górnym rogu, pochodząca jeszcze sprzed czasów podzielenia rękopisu na poszczególne części – a więc prawdopodobnie została naniesiona przez Oelsnera, co potwierdza zapis liczby 10 na obecnym f. 9 (czyli z uwzględnieniem jednej karty z samego przodu rękopisu), choć nie można jednoznacznie wykluczyć i Mosewiusa; foliacja ta zawiera błędy (np. powtórzenia tej samej liczby).

12497 IV	f. 100–105 (f. 105 obcięte)	f. 1–5 + pięćka na końcu	XIX–XXIII + pięćka na końcu	f. 99–103 [f. 104]
zaginione	BRAK	BRAK	BRAK	[f. 105–106]
12498 IV	f. 106	f. 1 + pięćka	XXVII	f. 107 + wyklejka tylna
zaginione	f. 107–110 karty papierowe	BRAK	BRAK	[f. 108–111] karty papierowe
	łącznie 110 k.: 106 perg. + 4 pap.	łącznie 104 k.: 1) 98 perg. 2) 5 perg. 3) 1 perg.	—	łącznie 112 k.: 108 perg. (w tym 1 ochronna nlnb.) i 4 pap. na końcu

Ujawnienie katalogu antykwariatu T.O. Weigla anonsującego aukcję zbiorów J.W. Oelsnera pozwoliło ustalić kolejnego właściciela graduła trzebnickiego, tym samym wypełniając lukę proveniencyjną sprzed przynależności zabytku do Mosewiusa, jak też rzucić więcej światła na jego pierwotny kształt.

Drugi z nowo zidentyfikowanych katalogów, w którego zawartości również rozpoznano graduł cysterek trzebnickich, to katalog aukcji opublikowany przez antykwariat L.F. Maskego, zawierający księgozbiór samego Mosewiusa¹⁶ – znanego nam już właściciela księgi, którego wskazano jako najbardziej prawdopodobną osobę odpowiedzialną za podział rękopisu na poszczególne części¹⁷. Aukcja przeprowadzona przez antykwariat L.F. Maskego w 1859 r. była faktycznie drugą próbą sprzedaży księgozbioru Mosewiusa, stąd katalog zawierał już tylko nieco ponad połowę pozycji pierwotnego zasobu (482 z 852) – a więc te książki, które nie zostały sprzedane na wcześniejszej licytacji, mającej miejsce 31 V 1859 r. w księgarni Schletter'sche Buchhandlung (H. Skutch)¹⁸. I tu rzecz interesująca: w katalogu L.F. Maskego graduł trzebnicki występuje już podzielony na trzy części i jest opisany jako trzy odrębne pozycje, tym samym potwierdzając wcześniejsze przypuszczenia dotyczące rozczłonkowania księgi przez Mosewiusa. Opisy w katalogu Maskego wskazują również na fakt zaginięcia,

16 *Musikalische Bibliothek enthaltend die nachgelassene Büchersammlung des Herrn Dr. Johann Theodor Mosewius, Kgl. Musik-Director [...] sowie eine Sammlung Musikalien, namentlich für Kirchenmusik*, [Breslau 1859] (= Katalog von L. F. Maske's Antiquariat in Breslau 44).

17 I. Chachulska, „O trzech zabytkach”, s. 75.

18 Nie udało się nam dotrzeć do katalogu pierwszej aukcji: *Verzeichniss von Musikalien aus dem Nachlasse des verstorbenen Dr. Joh. Theod. Mosewius, Musikdirector und Lehrer der Tonkunst an d. Königl. Universität etc. zu Breslau [...], welche am 31. Mai durch C. Reymann öffentlich versteigert werden. Ausgegeben durch die Schletter'sche Buchhandlung (H. Skutch) in Breslau*, [Breslau 1859].

najprawdopodobniej w wyniku działań Mosewiusa, kart papierowych wymienionych w katalogu Weigla, które stanowiły *de facto* czwartą część księgi, i o których do niedawna nic nie było wiadomo. Na podstawie opisu treści bez wątplenia można stwierdzić, iż poz. 419 w katalogu Maskego to zasadnicza część graduau (PL-Wn 12496 IV)¹⁹, poz. 404 to fragment szesnastowieczny (PL-Wn 12497 IV), zaś poz. 429 to ostatnia karta rękopisu z sekwencją ku czci św. Jadwigi (PL-Wn 12498 IV):

- 419 Officium de spu. sancto.... In Canoizacioe bte. Hedwigis....**
inc. f. 1. a. Alleluja o felix Hedwigis.... fn. f. 99. b. Tu qui cuncta scis et uales qui nos pascis hic mortales tu nos ibi commensales coheredes et sodales fac sanctorum civium. Amen.
 Pergamenthandschrift in Unzial-Schrift aus den Jahren 1210—1320. 99 Blatt gr. fol. Durchweg mit Noten (Neumen) versehen und mit vielen grossen meistens romanischen Initialen und Ornamenten in Gold und Farben geschmückt. Das Exemplar ist gut gehalten, nur sind einige Blätter leicht eingerissen und bei fol. 97 fehlt der Rand. Es sind dies sicher die ersten Kirchengesänge auf die heilige Hedwig, deren Kanonisation 1266 erfolgte. Von besonderem Interesse sind die angewandten Notensysteme, welche Anfangs nach der von Guido (von Arezzo) verbesserten Anwendung sich auf vier verschiedenfarbigen Linien bewegen, dann in die neuere Methode des fünflinigen Systems übergehen. Für die Geschichte der schlesischen Kirchenmusik ist diese Sammlung von seltenem Werthe. Das Buch stammt aus dem Klosterarchive zu Trebnitz und gehört zweifelsohne zu den bei Thomas p. 74 angeführten. 120 —
- 404 Kirchengesänge.** De S. Barbara... de B. Maria... de S. Bernardo... Die Natali S. Hedwigis... de XI. millibus Virginum. *Prächtiges Pergamentmanuscript aus dem Anfange des 16. Jahrhunderts in schönster Ausführung durchweg mit den in dieser Zeit üblichen viereckigen Noten, untermischt m. Neumen, versehen. 4 Bl. An Bl. 2 fehlt d. Rand.* 4 —
- 429 Sequentiu de sta. Hedwige....**Pergamentmanuscript aus dem Anfange des 14. Jahrh. mit durchgehender eigenthüml. Notenbezeichnung. 2 p. fol. *Die zweite Seite etwas verwischt. Höchst interessantes fast gleichzeitiges Denkmal der Konsecration d. heil. Hedwig.* 15 —

Il. 3. *Musikalische Bibliothek enthaltend die nachgelassene Büchersammlung des Herrn Dr. Johann Theodor Mosewius [...], [Breslau 1859], s. 23, 22, 24*

19 „Thomas p. 74” w opisie poz. 419 odnosi się do słów „Im Klosterarchiv zu Trebnitz befanden sich 3 Bände Manusc. die von der heil. Hedewig handeln” w: Johann Georg Thomas, *Handbuch der Literaturgeschichte von Schlesien. Eine gekrönte Preisschrift*, Hirschberg 1824, s. 74.

Choć podział na poszczególne części na pierwszy rzut oka wydaje się zbieżny z obecnym, uwagę natychmiast przykuwa nieznaczna różnica między liczbą kart poz. 404 z katalogu (4 karty) i objętością odpowiadającego jej fragmentu PL-Wn 12497 IV (5 kart). Jak wynika z opisu części zatytułowanej *Kirchengesänge* (poz. 404), rzeczywiście ogranicza się on do wymienienia okazji liturgicznych występujących na czterech szesnastowiecznych kartach (f. 2–5, PL-Wn 12497 IV) bez uwzględnienia zawartości karty czternastowiecznej (f. 1, PL-Wn 12497 IV), tworzącej obecnie wraz z najmłodszą częścią całego zabytku – tj. czterema wspomnianymi kartami z XVI w. – jeden obiekt z punktu widzenia kodykologicznego (zob. rysunek na s. 139). Pomińnięcie tej karty w opisie poz. 404 w katalogu Maskego nie jest jednakże omyłkowe, ani nie oznacza rzeczywistego jej braku. Otóż, jak można wywnioskować z opisu zasadniczej części graduau – poz. 419 w katalogu Maskego (obecnie PL-Wn 12496 IV) – wspomniana czternastowieczna karta, która to kodykologicznie najwyraźniej powinna łączyć się z czterema kartami ujętymi w poz. 404, została uwzględniona w opisie części głównej (poz. 419) jako ostatnia karta rękopisu (f. 99 według katalogu Maskego), o czym świadczy zawarty w nim explicit: „Tu qui cuncta scis... et sodales fac sanctorum civium. Amen” (por. f. IV, PL-Wn 12497 IV). Wydaje się zatem, że Mosewius, choć szczególnie zainteresowany najmłodszą częścią rękopisu (poz. 404, Maske / f. 2–5, PL-Wn 12497 IV), mimo wszystko odłączył całą (!) składkę, a więc włącznie z czternastowieczną kartą, czego dowodem jest oprawienie całości (tj. całej składki) oraz obecność na oprawie jego inicjałów²⁰. Mając świadomość związku tej karty z poprzedzającymi (pod względem czasowym i treściowym), najwyraźniej postanowił uwzględnić ją w opisie części zasadniczej, a nie tej odłączonej – w tej formie opis został zaprezentowany w katalogu Maskego²¹.

Warto również zwrócić uwagę na miejsce występowania śpiewu *Alleluja O felix Hedwigis* – według katalogu Maskego rozpoczyna on rękopis i znajduje się na f. 1r, podczas gdy w katalogu Weigla jest wymieniony na f. 2r. Oznacza to, że domniemana karta ochronna (f. 1 u Weigla) albo już nie istniała, albo po prostu nie została uwzględniona w opisie, gdyż mogła być pusta.

Jak widać, za sprawą Mosewiusa rękopis zaczął funkcjonować jako trzy odrębne jednostki kodykologiczne, zaś jego czwarty komponent – cztery karty papierowe z końca księgi (f. 107–110 u Weigla) – został zagubiony.

Nie ulega zatem wątpliwości, iż J.W. Oelsner i J.Th. Mosewius byli kolejnymi właścicielami graduau trzebnickiego. Wszystko wydawałoby się wskazywać, iż Mosewius zakupił rękopis – jeszcze w integralnej formie – na aukcji zbiorów Oelsnera,

20 I. Chachulska, „O trzech zabytkach”, s. 63, 75.

21 Autorem opisu poszczególnych części graduau przedstawionego w katalogu Maskego jest najprawdopodobniej Mosewius, który jako muzyk stosunkowo obszernie skomentował kwestie dotyczące zapisu muzycznego.

która miała miejsce w 1859 roku²². Jednakże pojawiają się tu nieścisłości na płaszczyźnie chronologicznej. Otóż aukcja ta odbyła się dopiero w jedenaście lat po śmierci Oelsnera, kiedy to również Mosewius już nie żył (zmarł w 1858 r.). Co więcej, obie aukcje – zarówno antykwariatu Weigla w Lipsku (zbiorów Oelsnera), jak i Maskego we Wrocławiu (zbiorów Mosewiusa) – były anonsowane w tym samym roku. Najbardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem tych sprzeczności byłoby założenie, iż Mosewius musiał posiadać ów zabytek już przed 1858 r., a więc przed aukcją. Czy można uznać za możliwe, że rękopis ujęty w katalogu aukcji Weigla z 1859 r. faktycznie już od jakiegoś czasu miał nowego właściciela – Mosewiusa? Obu kolejnych właścicieli graduatu trzebnickiego łączyła dość bliska znajomość – byli członkami loży masonskiej „Friedrich zum goldenen Zepter in Oriente” we Wrocławiu, co więcej, kolejno pełnili funkcję jej wielkich mistrzów: najpierw Oelsner (w l. 1815–25), a następnie Mosewius. Bardzo możliwe, iż ten drugi był zaznajomiony z rękopisami muzycznymi będącymi w posiadaniu pierwszego i po śmierci Oelsnera zgłosił Weiglowi chęć nabycia graduatu wraz z co najmniej jeszcze jednym rękopisem²³.

Jednakże jedno jest pewne: Weigel, przygotowując katalog aukcji zbiorów Oelsnera, nie skreślił księgi z listy, choć faktycznie już należała do innego właściciela – być może omyłkowo, a być może świadomie, w celach marketingowych²⁴.

Ujawnienie dwóch nieznanych dotąd katalogów aukcyjnych zawierających opis graduatu trzebnickiego (w pierwszym katalogu jako zwartej księgi, w drugim zaś podzielonej na odrębne jednostki), rzuca nowe światło na kwestię proveniencji oraz pierwotnego kształtu księgi. Pozwala ustalić kolejnego właściciela zabytku – J.W. Oelsnera – który miał go w posiadaniu bezpośrednio po tym, jak klasztor trzebnicki uległ sekularyzacji (tj. po roku 1810). Potwierdza wreszcie wcześniejsze przypuszczenie, iż to Mosewius przyczynił się do podzielenia księgi na poszczególne części. Ujawnia także, iż, poza ustalonymi na podstawie foliacji rzymskiej brakami w rękopisie, zaginęły jeszcze co najmniej cztery papierowe karty z samego końca księgi (według Oelsnera/Weigla pochodzące z XVIII w.), a także karta ochronna z jej początku (nie-

22 Katalog aukcji ukazał się w tym samym roku, zob. przyp. 11.

23 Był to mały rękopis papierowy z XV w. *in quarto* o trzynastu kartach, według opisów zawierał takie rubryki jak „De clavium transpositione” czy „De ambitu tonorum”. W katalogu T.O. Weigla występuje on w drugim tomie pod numerem 27 na s. 4, natomiast w katalogu L.F. Maskego pod numerem 112 na s. 6.

24 Ta manipulacja była trudna do wykrycia, ponieważ aukcja w znacznej mierze odbywała się na drodze korespondencyjnej – na ewentualne oferty kupna graduatu można było odpowiedzieć, że został sprzedany, za wyższą cenę. A potwierdzeniem przypuszczenia, że Weigel (prawdopodobnie nie on jedyny w świecie antykwarycznym) nie zawsze działał uczciwie, staje się fakt, że do katalogu biblioteki Oelsnera dorzucił z własnych zbiorów co najmniej sześćset książek. Postąpił tak, mimo że oszustwo to było widoczne na pierwszy rzut oka (książki te zostały wydane już po śmierci Oelsnera).

liczbowana i prawdopodobnie pusta). W świetle tych ustaleń, można przypuszczać, że księga była używana aż do momentu sekularyzacji klasztoru w Trzebnicy i pozabawienia cysterek ich dóbr materialnych włącznie z księgozbiorem.

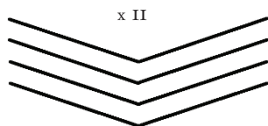
Biorąc pod uwagę wszystkie dotychczasowe ustalenia, pełna proveniencja gradu-
ału trzebnickiego przedstawiałaby się następująco: cystersi, Lubiąż – cysterki, Trzeb-
nica – J.W. Oelsner, Trzebnica / Wrocław – antykwariat T.O. Weigla, Lipsk – J.Th.
Mosewius, Wrocław – antykwariat L.F. Maskego, Wrocław – W. Baworowski / Bi-
blioteka Baworowskich, Lwów – Biblioteka Narodowa, Warszawa.

ANEKS

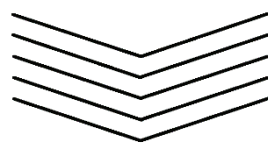
Propozycja rekonstrukcji pierwotnego kształtu księgi z uwzględnieniem późniejszych dodat-
ków – stan sprzed 1810 r. (czerwonym kolorem oznaczono karty nie zachowane)

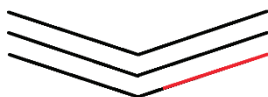
wyklejka przednia + karta ochronna (nlb.)

f. 1–88 (11 kwaternionów; XIII w.)

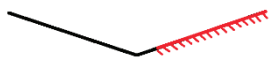
f. 89–98 (f. 89r–95v z XIII w., f. 95v–98v z XIV w.)

f. 99–104 (f. 99 z XIV w., f. 100–103 z XVI w.)

f. 105–106

f. 107 (XIV w.) + wyklejka tylna

f. 108–111 (dodane karty papierowe; XVIII w. (?))

BIBLIOGRAFIA

- „Baworowski hr. Wiktor”. W: *Polski słownik biograficzny*, red. Władysław Konopczyński, t. 1, 368–370. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1935.
- Chachulska, Irina. „O trzech zabytkach muzyczno-liturgicznych z kolekcji Baworowskich przechowywanych w Bibliotece Narodowej”. *Muzyka* 66, nr 1 (2021): 49–80.
- Chachulska, Irina. „Własne życie fragmentu trzebnickiego”. W: *Codices et fragmenta. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny w aspekcie historycznego trwania*, red. Monika Jakubek-Raczkowska, Marta Czyżak, 131–142. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2024 (= *Studia nad Skryptorium i Spuścizną Rękopiśmienną Średniowiecza* 4).
- Eberharther, Markus. „Wiktor hr. Baworowski: bibliofil i tłumacz”. *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu* 12 (2017): 101–115.
- Ehrenkranz für Joh. Wilh. Oelsner. Maurerische Gedichte aus dem Archive der Loge Friedrich zum goldenen Zepter in Oriente zu Breslau*, Breslau: Graß, Barth, 1843.
- Eitner, Robert. „Mosewius, Ernst Theodor”. W: *Allgemeine Deutsche Biographie*, red. Rochus Freiherr von Liliencron. T. 22, 390–392. Leipzig: Duncker & Humblot, 1885.
- Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*. Opr. Jerzy Kaliszuk, Sławomir Szyller. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2012.
- Kętrzyński, Wojciech. „Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie”. *Teka konserwatorska. Rocznik Koła C.K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej* 1 (1892).
- Musikalische Bibliothek enthaltend die nachgelassene Büchersammlung des Herrn Dr. Johann Theodor Mosewius, Kgl. Musik-Director [...] sowie eine Sammlung Musikalien, namentlich für Kirchenmusik*, [Breslau: Nischkowsky, 1859] (= *Katalog von L. F. Maske's Antiquariat in Breslau* 44).
- Schimmelpfennig, Adolf. „Oelsner, Johann Wilhelm”. W: *Allgemeine Deutsche Biographie*, red. Rochus Freiherr von Liliencron. T. 24, 341–343. Leipzig: Duncker & Humblot, 1887.
- Subel, Joanna. „Znaczenie artystycznej i naukowej działalności Johanna Theodora Mosewiusa w życiu kulturalnym Wrocławia”. W: *Księga pamiątkowa jubileuszu 200-lecia utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu*, red. Jan Harasimowicz. T. 4, *Uniwersytet Wrocławski w kulturze europejskiej XIX i XX wieku: materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Wrocław 4–7 października 2011 r.*, 561–574. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2015.

- Szocki, Józef. „Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki”. W: *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. Henryk W. Żaliński, Kazimierz Karolczak. T. 2, 447–455. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998.
- Szejnkowska, Helena. *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe, 1955.
- Thomas, Johann Georg, *Handbuch der Literaturgeschichte von Schlesien. Eine gekrönte Preisschrift*. Hirschberg: Krahn, 1824.
- Wiedemann, Franz. *Johann Wilhelm Oelsner, ein Lehrer des Gymnasiums zu St. Elisabet und Breslauer Bürger (1766–1848). Festrede zur 350jährigen Jubelfeier des Gymnasiums am 29. Januar 1912*. Breslau: Breslauer Genossenschafts-Buchdruckerei, 1913.

MORE ON THREE LITURGICAL MUSIC SOURCES FROM THE BAWOROWSKI COLLECTION

An article devoted to three liturgical music sources from the Baworowski collection (PL-Wn 12496 IV, PL-Wn 12497 IV, PL-Wn 12498 IV), printed in *Muzyka* 66 (2021) no. 1, reports the finding that these palaeographically diverse items were once part of a single whole (the Trzebnica Gradual), which belonged to the Cistercian nuns of Trzebnica.

New facts concerning the Trzebnica Gradual result from the discovery of two previously unknown nineteenth-century auction catalogues from the antiquarian bookshops of Theodor Oswald Weigel (Leipzig) and L.F. Maske (Breslau, now Wrocław), which announce the sale of collections belonging to J.W. Oelsner and J.Th. Mosewius. The catalogues contain entries that have been identified as referring to the above-listed music source(s). The former catalogue contains a description of the volume as a whole before its division into three sections (Weigel, vol. 2, item 7). The latter describes three items (Maske, items 404, 419 and 429) which previously formed part of an integral whole. These sources have made it possible to identify one Johann Wilhelm Oelsner as the owner of the source directly after the secularisation of the Trzebnica (Trebnitz) convent (i.e. after 1810). The earlier hypothesis that Johann Theodor Mosewius may have had a hand in dividing the volume into parts has been confirmed. More gaps have been discovered in the manuscript (four leaves of paper missing at the very end, which according to Oelsner/Weigel dated from the eighteenth century).

The discovery of these previously unknown catalogue descriptions sheds new light on the question of the Trzebnica Gradual's provenance and original form. By combining earlier findings with these new ones, we may hypothesise that the original manuscript (with modern-day additions) comprised 112 folios, 108 made of parchment (including a protective leaf) and four made of paper at the end of the manuscript (now missing are the protective leaf and two leaves between the PL-Wn 12497 IV and 12498 IV sections, while only the stem of fol. 104 remains). As to the provenance history of this source (these sources), it can be reconstructed as follows: the Cistercians in Lubiąż (Leubus) – the Cistercian nuns in Trebnitz – J.W. Oelsner in Trebnitz / Breslau – T.O. Weigel's antiquarian bookshop in Leipzig –

J.T. Mosewius in Wrocław – L.F. Maske's antiquarian bookshop in Wrocław – W. Baworowski / the Baworowski Library in Lwów (now Lviv) – the National Library of Poland in Warsaw.

Translated by Tomasz Zymer

Dr Irina Chachulska, adiunkt w Zakładzie Muzykologii Instytutu Sztuki PAN. Absolwentka Instytutu Muzykologii KUL oraz Muzyki Kościelnej na UMFC. Jej zainteresowania badawcze obejmują zagadnienia paleografii muzycznej, źródłoznawstwa i kodykologii oraz średniowiecznej liturgii i śpiewu Kościoła Zachodniego. Aktualnie prowadzi badania skoncentrowane wokół cysterskich średniowiecznych źródeł chorałowych. Prowadzi polską sekcję bazy CANTUS (Plainchant Sources in Poland – Cantus Planus in Polonia), jest członkiem zespołu badawczego Manuscripta.pl – *Inwentarz dziedzictwa narodowego w zakresie rękopisów średniowiecznych*.
irina.chachulska@ispan.pl

Sławomir Szyller, historyk filozofii średniowiecznej, członek zespołu Manuscripta.pl – *Inwentarz dziedzictwa narodowego w zakresie rękopisów średniowiecznych*. Obecnie w centrum jego zainteresowań badawczych znajduje się historia polskich zbiorów rękopiśmiennych, w Polsce i poza jej granicami, ze szczególnym uwzględnieniem rękopisów średniowiecznych.
s.szyller@gmail.com
